

DIRECTIONS OF USING INVESTMENT-INNOVATIVE OPPORTUNITIES IN INCREASING RESOURCE ECONOMY IN TEXTILE ENTERPRISES OF UZBEKISTAN

*Gulasal Madrakhimova,
TSUE "Economy of Networks"
associate professor of the department, Ph.D*

Key words: the value of fixed assets in the textile industry, enterprises, raw material consumption, labor, volume of textile products.

This article develops forecasts of economic indicators based on econometric modeling of economic development indicators of textile enterprises.

Кириш. Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи сифатида тўқимачилик тармоғининг сифат жиҳатидан жадал ривожлантириш юзасидан кенг қамровли ва мақсадли дастурий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада, Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш стратегиясининг концепциясига мувофиқ юқори технологик тўқимачилик саноатини шакллантириш, хомашёларни чуқур қайта ишлайдиган, тайёр якуний маҳсулот ишлаб чиқариш тизимини такомиллаштириш, ноанъанавий хомашё ва иккиламчи ресурсдан янги афзалликларига асосланган ва меҳнатни тақсимлаш устувор вазифалар сифатида белгиланган материалларни ишлаб чиқариш ва мамлакатнинг табиий рақобат рақобатни ривожлантириш устувор вазифалар сифатида белгиланган [1].

Тўқимачилик маҳсулотларига талаб йилдан-йилга ортиб бориши, тўқимачилик корхоналарида ресурс тежамкорлигини оширишнинг замонавий механизмларидан фойдаланиш заруратини тобора кучайтириши билан бирга, механизмнинг жорий этилишини таъминлаш долзарб масала бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи сифатида тўқимачилик тармоғининг сифат жиҳатидан жадал ривожлантириш юзасидан кенг қамровли ва мақсадли дастурий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада, Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепциясига мувофиқ юқори технологик тўқимачилик саноатини шакллантириш, хомашёларни чуқур қайта ишлайдиган, тайёр тугал маҳсулот ишлаб чиқариш тизимини такомиллаштириш, ноанъанавий хомашё ва иккиламчи ресурсдан янги материалларни ишлаб чиқариш ва мамлакатнинг табиий рақобат афзалликларига асосланган ва меҳнатни тақсимлаш устувор вазифалар сифатида белгиланган.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

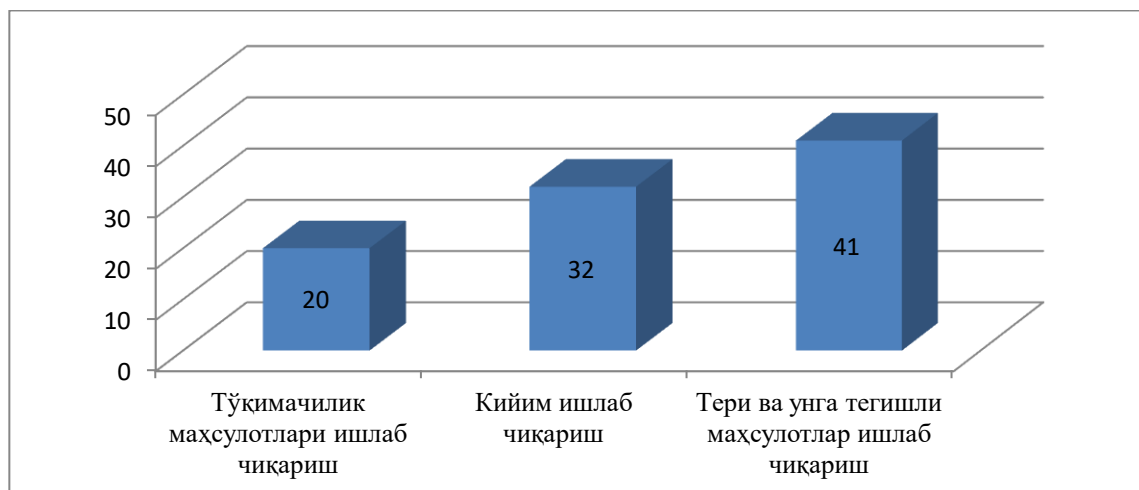
Иқтисодий манбаларда ресурслар тежамкорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштиришга оид масалалар хорижлик олимлар J.Womack, D.Jones[2], C.Maia, C.Alves, P.Leao[3] нинг илмий изланишларида ёритиб берилган. А.В.Богатырев[4], С.А.Лоскутов[5], А.М.Мантулин[6], Н.В.Махаева[7] сингари МДХ мамлакатлари олимларининг илмий тадқиқотларида мазкур тадқиқот йўналишига доир масалалар атрофлича ўрганилган. Мазкур масалалар Ўзбекистон олимларидан Н.Зиядуллаев[8], Н.Махмудов[9], Б.Турсунов[10], З.Хакимов[11] ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган. Юқоридаги олимларнинг тадқиқотлари, концептуал ёндашувлари муҳим илмий ҳамда услубий манба ҳисобланади. Шу билан бирга, таъкидлаш керакки, иқтисодий тизимларни бошқариш назариясида саноат корхоналарида ресурсларнинг тежамкорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш ва ресурсларнинг тежамкорлигини оширишга қаратилган механизмни ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш масалаларига етарлича эътибор берилмаган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада мантикий фикрлаш, индукция ва дедукция, статистик гуруҳлаш, мантикий таҳлил усулларида фойдаланилган бўлиб, назарий ва методологик асоси тўқимачилик тармоғи ривожланишига оид республикада ишлаб чиқилган умумий стратегия, мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг тўқимачилик саноатини ривожлантиришга доир қабул қилган фармонлари ҳамда тадқиқот мавзусига оид илмий-методологик адабиётлар бўлиб ҳисобланади. Ахборот базаси сифатида Ўзбекистон Республикаси “Узтўқимачиликсаноат” уюшмаси ва Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитасининг маълумотларидан фойдаланилди. Ушбу мақолада биз тўқимачилик корхоналарининг иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик моделлаштириш асосида иқтисодий кўрсаткичлар прогнозларини ишлаб чиқдик.

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришида тўқимачилик тармоғининг ўрни ва аҳамияти каттадир. Статистик маълумотларга асосланиб айтиш мумкинки 2021 йилда Ўзбекистондаги жами ишлаб чиқариш (қайта ишлаш) саноат маҳсулотларининг 11,3 фоизини ва ЯИМ нинг 2,1 фоизи тўқимачилик тармоғига тўғри келади. Бу эса катта хомашё базасига эга бўлган Ўзбекистон иқтисодиёти учун етарли даража ҳисобланмайди. Агар ушбу тармоқнинг иқтисодий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга эришилса юқоридаги кўрсаткичларни икки уч баробарга ошириш имконияти пайдо бўлади. Иқтисодий самарадорликни оширишнинг муҳим йўналишларидан бири эса ресурслардан тежамкорона фойдаланиш ҳисобланади. Иқтисодиёт тармоқларида, хусусан, тўқимачилик тармоғида ишлаб чиқаришнинг моддий-техникавий негизини мустаҳкамлаш, қўшимча маблағларни жалб қилиш, ишчи кучи ресурсларининг самарали бандлигини таъминлаш каби долзарб муаммоларнинг ечими ҳам кўп жихатдан ресурслар тежамкорлигини ошириш ҳамда тежамкор ишлаб чиқаришни ташкил қилиш билан боғлиқдир.

Таъкидлаш жоизки, жаҳон банкининг берган баҳосига мувофиқ, киритилган инвестициялар ўзини оқлаши бўйича бошқа соҳаларга нисбатан тўқимачилик тармоғи яхши имкониятга эга экан. Хусусан, тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда инвестициялардан олинadиган ўртача йиллик рентабеллик (average economic rates of return) 20%, кийим ишлаб чиқариш – 32% , тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш– 41% ташкил қилади (2.1.1- расм).

Тўқимачилик тармоғи фаолият турлари иқтисодий рентабеллигининг ўртача кўрсаткичлари , фоизда, (1- расм).

Мамлакатимиз иқтисодиётида тўқимачилик саноатини тутган ўрни ва аҳамиятини тўқимачилик тармоғини баҳолаш индикаторларидан фойдаланиб таҳлил қилишимиз мумкин бўлади. Бунда тармоқ фаолиятини баҳолаш мезонини асосида 9 баллик баҳолаш шкаласидан фойдаланамиз. Кўрсаткичлар асосида мамлакатимиздаги тўқимачилик тармоғи фаолиятига баҳо берамиз.

Мамлакатимизда тўқимачилик тармоғини баҳолаш индикаторлари

(1- жадвал)

№	Индикаторлар	Ўлчов бирлиги	Меъёр	Ҳозирда	Баҳо (9 балл)
ТЎҚИМАЧИЛИК ТАРМОҒИГА БАҲО БЕРУВЧИ УМУМҲИЙ КЎРСАТКИЧЛАР					
1.	ЯИМда тўқимачилик тармоғининг улуши	%	>5	2,1	6

2.	Тўқимачилик тармоғига киритилган инвестиция, ЯИМга нисбатан	%	>2	1,6	7
3.	Тайёр маҳсулотларнинг улуши (тўқимачилик маҳсулотлар таркибида)	%	>50	16	4
4.	Хорижий корхоналар улуши (“Узтўқимачиликсаноат” уюшмасига қарашли тўқимачилик корхоналари таркибидаги)	%	<10	6,4	6
5.	Тўқимачилик тармоғи асосий фондларининг эскирганлик коэффиценти	%	<40	40	6,5
6.	Тўқимачилик тармоғи асосий фондларининг янгиланиш коэффиценти	%	>10	20	6
7.	Тўқимачилик тармоғининг рентабеллиги	%	>20	19,6	9
8.	Асосий экспорт товарлари таннархида тўқимачилик тармоғи улуши (ўртача ҳисобда)	%	>9	9,1	9

Бу индикаторларга тўқимачилик тармоғини ЯИМ даги улуши, тўқимачилик тармоғига киритилган инвестиция (*ЯИМга нисбатан*), тайёр маҳсулотларнинг ўсиш суръатлари (*тўқимачилик маҳсулотлар таркибида*), тўқимачилик тармоғи асосий фондларининг эскирганлик коэффиценти, хорижий корхоналар улуши жами корхоналар таркибида, тўқимачилик тармоғи асосий фондларининг янгиланиш коэффиценти, тўқимачилик тармоғининг рентабеллиги, асосий экспорт товарлари таннархида тўқимачилик тармоғи улуши (*ўртача ҳисобда*) ни киритишимиз мумкин. Бу индикаторларни меъёр кўрсаткичи ва ҳолидаги ҳолатини таҳлил қиламиз. Жадвалдан кўринганидек, Мамлакатимизда тўқимачилик тармоғи потенциалидан келиб чиқиб меъёр даражасини 5 фоиздан юқори бўлиши керак деб ҳисоблаймиз. 2019 йил якунларига кўра ишлаб чиқарилаётган тўқимачилик маҳсулотларининг республика ялпи ички маҳсулотидаги улуши атиги 2,1 фоизни ташкил этди. Ушбу кўрсаткич тўқимачилик тармоғи ривожланган бошқа мамлакатларга нисбатан 3,5-4,5 баробар кам (Хитой 11 фоиз, Туркия 9,8 фоиз, Хиндистон 8 фоиз). Тўқимачилик тармоғига киритилган инвестициялар ялпи ички маҳсулот ҳажмига нисбатан меъёр даражасини 2 фоиздан юқори бўлиши керак деб ҳисоблаймиз (тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда инвестициялардан олинган ўртача йиллик рентабеллигининг бошқа тармоқларга нисбатан юқорилигини ҳисобга олиб белгиланган (19,6 %), 2019 йилда тўқимачилик тармоғига киритилган инвестициялар ЯИМ ҳажмига нисбатан 1,6 % ни ташкил қилган (832млн доллар/ 49,5 млрд доллар). Маълумки тўқимачилик тармоғида қанчалик тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилса шунчалик кўпроқ даромадга эга бўлиш мумкин.

Ҳозирги кунда тўқимачилик маҳсулотлар таркибида тайёр маҳсулотларнинг улуши 16 фоизни ташкил этмоқда, бу эса нормадан 3 барабар кам эканлигини кўришимиз мумкин. Кейинги мезонга эътибор берадиган бўлсак тўқимачилик корхоналари (*“Узтўқимачиликсаноат” уюшмасига қарашли тўқимачилик корхоналари*) таркибидаги хорижий корхоналар улуши 6,4 фоизни ташкил этмоқда. Жадвалдан кўринганидек бу меъёр кўрсаткичидан паст (<10 фоиз). Бу кўрсаткини ижобий томони шундаки маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг кўпайиши мамлакатаги аҳоли даромадларини ошишига хизмат қилади. Лекин, кўп ҳолларда қўшма корхоналарда жаҳондаги такомиллашган технологиялар жалб қилинади, сифат жиҳатдан халқаро стандартлар талабига жавоб бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқарилади ва экспорт учун катта имкониятларни очади. Шу нуқтаи назардан қараганда қўшма корхоналар улуши меъёр даражада бўлиши (<10 фоиз) ҳам ижобий ҳолат ҳисобланади. Тўқимачилик тармоғининг рентабеллиги меъёр даражаси 20 фоиз ҳисобланади ва ҳозирда тармодаги ўртача рентабеллик даражаси деярли меъёр даражасида (19,6 фоиз). 2019 йилдаги асосий экспорт товарлари таннархида тўқимачилик тармоғи улуши ўртача ҳисобда 9,1 фоизни ташкил этганлигини кўриш мумкин. (1- жадвал)

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, тўқимачилик тармоғини Ўзбекистон иқтисодиётидаги фаолиятини баҳолаш натижасига кўра 6,8 балл (9 баллдан). Мамлакатдаги ушбу тармоқнинг потенциални (катта ҳомашё базасига эга, ишчи кучи ресурсларининг арзонлиги, инвестицияларнинг мунтазам жалб қилиниши) инобатга оладиган бўлсак тармоқ фаолиятини янада ривожлантириш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Ресурслар тежамкорлигини оширишга таъсир этувчи асосий омилларни таҳлил қилиш ва баҳолаш корхона фаолиятида керакли маълумотларни олиш ва ресурслар тежамкорлиги бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш имкониятларини прогноз қилиш учун вақт ажратиш, кутилмаган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда эрта огоҳлантириш тизимини ишлаб чиқишга ёрдам беради. Корхоналар фаолиятидаги ресурслар тежамкорлигига таъсир этувчи асосий омиллар аниқлангандан кейин уларни таҳлил қилиш талаб этилади. Бунда омилларнинг таъсир даражасининг меъёр даражаси ва ҳақиқатдаги ҳолати таҳлил этилади.

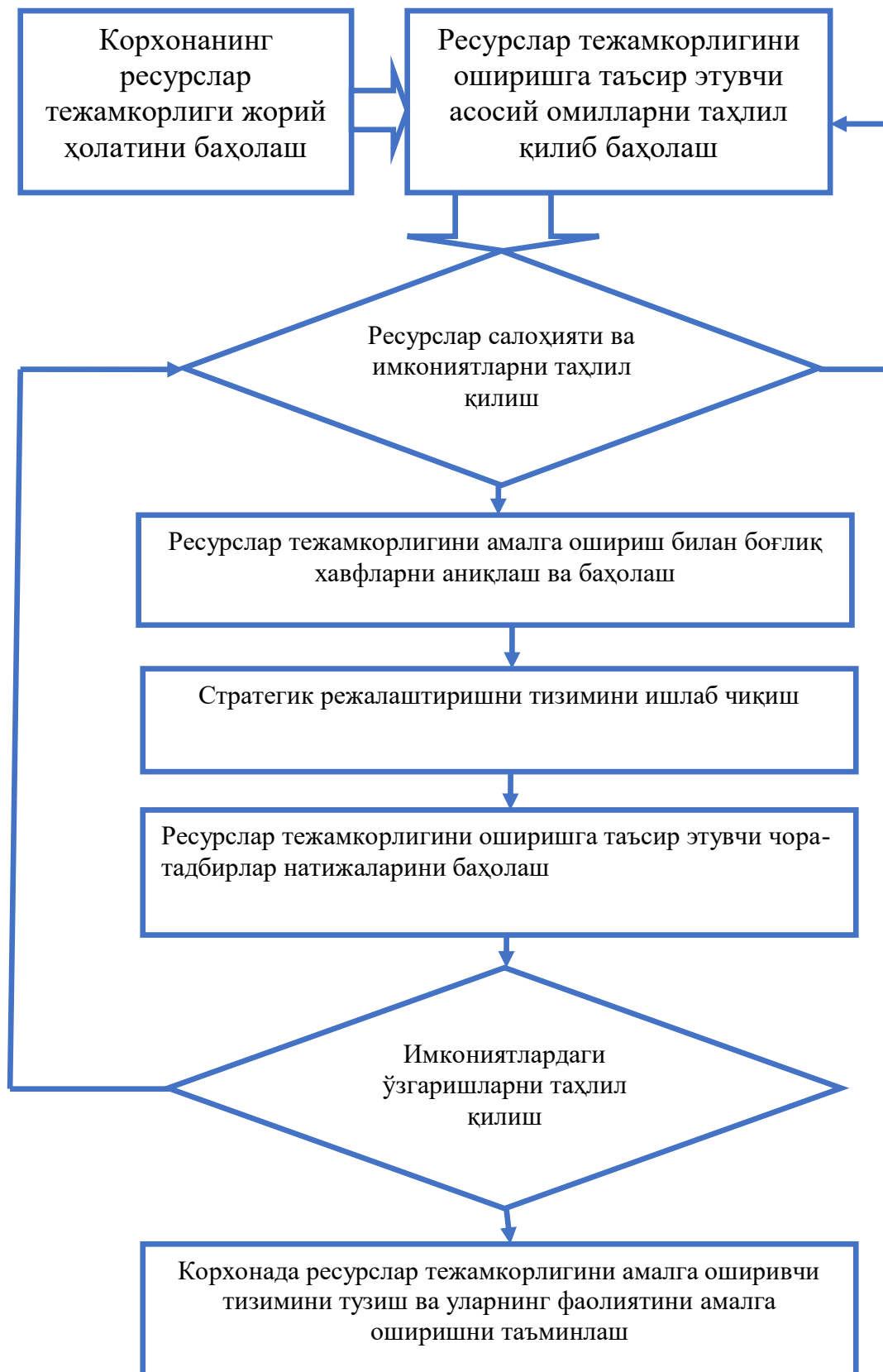
Кейин корхонада ресурслар тежамкорлигини ошириш учун қайси омилларга эътибор қаратиш кераклиги аниқланади. Ресурслар тежамкорлигини ошириш стратегиясини ишлаб чиқишда асосий таъсир этувчи омиллар таҳлил қилиганидан кейинги босқичда корхонанинг ички имкониятларини, яширин ресурс захираларини баҳолаш, корхонани ташкил этиш ва бошқаришда кучли ва заиф томонларини аниқлаш керак бўлади. Бундан ташқари, корхонада маркетинг, молиявий менежмент, ишлаб чиқариш, меҳнат каби функционал соҳаларни баҳолаш муҳимдир. Бундай таҳлил натижасида ишлаб чиқариш қувватларининг мавжудлигини (агар мавжуд бўлса), корхона томонидан янги маҳсулот ишлаб чиқариш учун йўналтирилиши ва ишлатилиши мумкин бўлган ортиқча манбаларни аниқлашга(агар мавжуд бўлса) имкон беради.

Корхоналарнинг ресурслар тежамкорлиги стратегик режаси ҳар томонлама тадқиқотлар натижаларига, барча турдаги ресурсларни истеъмол қилиш бўйича ҳақиқий ва прогноз маълумотларини таҳлил қилишга асосланган бўлиши керак. Бозордаги корхона рақобатининг самарали омилларидан бири бу мутахассисларнинг тармоқ, бозор, рақобатчилар тўғрисидаги қиравчи маълумотларни таҳлил қилиш, ресурсларни тежашнинг стратегик масалалари бўйича қарор қабул қилиш қобилиятига эгалигидадир. Масалан, рақобатчилар томонидан маҳсулот ишлаб чиқаришда моддий ресурсларни истеъмол қилиш даражаси тўғрисидаги маълумотлар, ресурсларни кам сарфлайдиган кўрсаткичлари бўлган янги саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун асосий манба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Яъни корхонада ишлаб чиқариш жараёнида ресурслар истеъмоли нормаларини белгилаш учун ёрдам бериши мумкин. Демак корхонанинг ички имкониятлари ва яширин ресурсларнинг мавжудлиги аниқлангандан кейин, агар ички имкониятлар мавжуд бўлса, ресурслар тежамкорлигини амалга ошириш билан боғлиқ хавфларни аниқлаш ва баҳолаш босқичига ўтилади. Агар корхона ишлаб чиқариш қувватларидан максимал фойдаланаётган бўлса, бундай ҳолатда ресурслар тежамкорлигини оширишга таъсир этувчи бошқа омиллар чуқурроқ таҳлил этилади.

Ресурслар тежамкорлигини амалга ошириш билан боғлиқ хавфларни аниқлаш ва баҳолаш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда хавфларни бошқаришнинг самарали механизмини яратмасдан, барча турдаги ресурсларни истеъмол қилишни камайитишга қаратилган самарали тежаш стратегиясини амалга ошириш мумкин эмас. Шубҳасиз, иқтисодий беқарорлик шароитида хатарларни аниқлаш ва бошқариш миллий иқтисодиётнинг ҳар қандай сектори корхоналари учун муҳим аҳамиятга эга. Вақт ўтиши билан ресурслар тежамкорлигини ривожланмаган имкониятларини ортиб бораётган иқтисодий йўқотишларни ҳисобга олиш керак.

**Тўқимачилик корхоналарида ресурслар тежамкорлигини оширишнинг
иқтисодий механизмини амалга ошириш алгоритми**

(2 расм)

Ҳозирги вақтда хатарларнинг таъсири ресурслар тежамкорлиги чораларининг рентабеллигига таъсир қилиш билан чекланиб қолмайди, лекин кўп жиҳатдан мумкин бўлган хатарлар корхонанинг ўзи ҳаётини сақлаб қолиш масаласини белгилайди. Замонавий шароитда корхонада ресурслар тежамкорлиги жараёнини бошқариш вазифалари фақат раҳбарият ва мутахассисларнинг сезгиларига таяниб ҳал қилинади. Корхонада хатарларни бошқариш тизимини яратиш, бунинг учун зарур бўлган услубий, ташкилий ва техник таъминотни ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш зарур.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. URL: <https://uzbekistan2035.uz/wp-content/uploads/2019/05>. Concept Development strategies of the Republic of Uzbekistan until 2035, 2018.
2. Womack, J., & Jones, D. (2003). Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation (2e edition ed.). Simon & Schuster UK Ltd.,
3. Laura Costa Maia, Anabela Carvalho Alves and Celina Pinto Leão. 2012, “Design of a Lean Methodology for an Ergonomic and Sustainable Work Environment in Textile and Garment Industry,” Volume 3: Design, Materials and Manufacturing, Parts A, B, and C, ASME, p. 1843.
4. Богатырев А.В. Теория и методология организационно-экономического обеспечения ресурсосбережения на промышленных предприятиях: дис. д-ра экон. наук: 08.00.05. – Н. Новгород, 2010. 360 с.
5. Лоскутов С.А. Формирование механизма ресурсоэффективности на предприятиях хлебопекарной промышленности: дис.канд. экон. наук: 08.00.05. – Воронеж, 2015. — 214 с.
6. Мантулин А.М. Экономический механизм ресурсосбережения на предприятии (на примере сахарной промышленности): автореф. дис.канд. экон. наук: 08.00.05. – Воронеж, 2012. — 24 с.

7. Махаева Н.В. Организация ресурсосбережения в сфере жилищно коммунального хозяйства: дис.канд. экон. наук. – Тольятти, 2005. 156 с. Н.Зиядуллаев[7], Н.Махмудов[8], Б.Турсунов[9], З.Хакимов[10]
8. Зиядуллаев Н. Легкая промышленность Узбекистана. Монография. – Т., 1970. -136 с.
9. Махмудов Н.М., Хомидов С.О. Ўзбекистон саноати: ривожланиш омиллари, тенденцияси ва муаммолари. Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2017
10. Турсунов Б.О. Корхона фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланиш. 08.00.13 – «Менежмент» ихтисослиги. PhD илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2019. – 162 б.
11. Хакимов З.А. Енгил саноат корхоналари рақобатбардошлигини маркетинг стратегиялари асосида ошириш. 08.00.11 – «Маркетинг» ихтисослиги. PhD илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2018. – 157 б.
12. Madрахимова G.R Improving The Use of Investment in Improving The Efficiency of Light Industry Enterprises in Uzbekistan. // International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2019) ISSN:2348-6503. Volume 6, Issue 2 (April-June 2019). Impact Factor (5) GIF – 0.70. 32-35-p. <http://ijrmbs.com/vol6issue2/madрахимова.pdf>
13. Мадрахимова Г.Р. Мамлакатимиз иқтисодиётида саноатнинг ўрни, аҳамияти ва ривожланиш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт. – Тошкент, 2020. 2-сон. 104-109-б. (08.00.00 №3).
14. Madрахимова G.R Analysis of the current status of the textile industry in the economy of Uzbekistan. // Economics and Innovative Technologies. Vol. 2020, No. 1, January-February, 1/2020 (08.00.00; №10). 1-9-p. <https://uzjournals.edu.uz/iqtisodiyot/vol2020/iss1/3>
15. Madрахимова G.R. The improvement of organizational and economic mechanism to increase resource efficiency in textile enterprises.// International Journal of Scientific & Engineering Research (IJSER) ISSN:2229-5518. Volume 11, Issue 3, (March-2020) Impact Factor (4.2) 1283-1286-p. <https://www.ijser.org/onlineResearchPaperViewer.aspx?THE-IMPROVEMENT-OF-ORGANIZATIONAL-AND-ECONOMIC-MECHANISM-TO-INCREASE-RESOURCE-EFFICIENCY-IN-TEXTILE-ENTER-PRISES.pdf>